

СУТЬ ТА ВИДИ РИЗИКІВ У ПЛАНУВАННІ ДІЯЛЬНОСТІ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

© Беднарська О.Р., 2007

Запропоновано удосконалене визначення поняття “ризик”. Досліджено, як ризик впливає на планування діяльності машинобудівних підприємств. Виділено позитивний та негативний вплив ризику на планування. Автором розроблена класифікація ризиків, яку доцільно використовувати у плануванні діяльності машинобудівних підприємств.

It was proposed the enhanced meaning of economic category – “risk”. Also it was researched the risk influence at machine-building planning activity of enterprise. Author underlined advantages and disadvantages of risk factor influence at planning process. The risk classification that can be used in planning process of machine-building enterprises was elaborated.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. У науковій економічній літературі наводиться безліч значень та тлумачень поняття “ризик”. Термін “ризик” вживається у багатьох суспільно-політичних і природничих науках, кожна з яких дає йому своє тлумачення. Причиною існування великої кількості визначень є його різноманітність, наявність у всіх сферах життєдіяльності людини, ймовірнісний характер природи його виникнення тощо. У вітчизняній та іноземній літературі і донині пропонуються теоретичні обґрунтування цього феномена. У зв'язку з цим доцільно розглянути найтипівіші визначення ризику, які подаються зарубіжними і вітчизняними науковцями.

Поняття ризику виникло, очевидно, дуже давно. Перші дослідження ризику стосуються азартних ігор. Оскільки бізнес і, зокрема, біржові ігри близькі до азартних, методи і результати цих досліджень згодом були застосовані до різних аспектів підприємницької діяльності. Згодом (або паралельно) ризик почали досліджувати у зв'язку з комерційною та управлінською діяльністю [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій за проблемою. Вчені припускають, що поняття “ризик” походить від грецьких слів *gidsikon, gidsa* – “круча”, “скеля”. Не виключена можливість його походження з інших мов, так, в італійській *risiko* означає “небезпека”, “загроза”; *risicare* – “лавірувати між скель”, у французькій *risque* – “загроза”, “ризикувати” (буквально – “об’їжджати кручу, скелю”) [2, с. 23].

В економічній науці існують дві теорії ризику – класична та неокласична. Основними представниками класичної теорії були Дж. Міль та Н.У. Сеньйор, які розглядали ризик як математичне очікування втрат, що можуть виникнути в результаті прийнятого рішення [3, с. 46]. Тобто ризик тут визначається як збитки, заподіяні реалізацією певного рішення. Згідно з неокласичною теорією економічного ризику, розробленою в 20–30-х роках ХХ ст. економістами А. Маршаллом та А. Пігу, ризик – це ймовірність відхилення від поставлених цілей [4; 5, с. 445]. Відомий економіст Дж. М. Кейнс обґрунтував ідею про те, що у вартість товару мають входити можливі витрати, викликані непередбачуваними обставинами. Він же виокремив три основні види ризиків, які доцільно враховувати в економічному житті [1]:

- ризик підприємця (позичальника);
- ризик кредитора (ухиляння боржника від сплати боргу);
- ризик зменшення вартості грошової одиниці (ризик інфляції).

Розвиток неокласичної теорії ризику продовжив Дж.М. Кейнс, який виділив: поняття “схильність до ризику” як специфічну якість підприємця, поняття “добровільний” та “вимушений ризик” [6, с. 109–110]. Подальший розвиток теорії ризику продовжили у своїх працях американські вчені Дж. фон Нейман та О. Моргенштерн [7], а також угорські економісти Т. Бачкаї, Д. Гессен [8]. Значний внесок у розвиток теорії та практики ризику зробили американські економісти – лауреати Нобелівської премії К. Ерроу, Г. Марковіц, У. Шарп, Дж. Акерлоф, Ф. Найт та інші [9, с. 222].

На думку деяких сучасних американських науковців, ризик – ймовірність зазнавання збитків та втрат [10, с. 448; 11, с. 19; 12, с. 859]. У відомих словниках Вебстера та Ожегова “ризик” тлумачиться відповідно як “небезпека, можливість збитку або втрат” та “можливість небезпеки” або “дія навмання зі сподіванням на щасливий вихід” [2]. Своєю чергою, деякі автори, а саме білоруські, російські та українські, дають таке визначення: ризик – ймовірність (загроза) втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання прибутків або появи додаткових витрат внаслідок певної виробничої та фінансової діяльності [13, с. 58; 14, с. 296; 15, с. 326; 16, с. 26]. С.М. Ілляшенко [17] твердить, що ризик у загальному випадку необхідно розглядати як можливість або загрозу відхилення результатів конкретних рішень або дій від очікуваних. Тобто поняття “ризик” ідентифікується як загроза втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання доходів або появи додаткових витрат у результаті здійснення конкретних видів діяльності.

Ризик у наведених вище трактуваннях розглядається виключно як негативне явище, що призводить лише до небажаних для підприємства та підприємця наслідків. Хоча ризик може мати і позитивний вплив на підприємства та функцію планування діяльності підприємства.

Також результати або наслідки можуть бути нейтральними (нульовими) щодо ставлення до суб'єкта ризику. Найчастіше наслідки є нейтральними у разі застосування превентивних методів зниження ступеня ризику. Тобто у тлумаченні ризику названі науковці підтримують позицію класичної економічної школи. Визначення, за яким ризик веде до нульових економічних наслідків, наведено в літературі [18, с. 20]. Згідно з цим визначенням ризик – це невизначеність в отриманні доходу, який залежить від загального стану економіки, це спосіб дії у ситуації невизначеності. Подібне визначення подають і інші науковці, зокрема В.М. Гранатуров та О.Б. Шевчук [2] вважають, що ситуацію ризику можна охарактеризувати як різновид невизначеної, коли настання тієї чи іншої події ймовірне, причому існує об'єктивна можливість кількісно оцінити відповідну ймовірність. Саме така ситуація виникає, наприклад, у разі одночасного впливу багатьох різноспрямованих чинників: контрдій конкурентів, явищ природи, економічного стану держави, упровадження науково-технічних досягнень тощо.

У деяких наукових працях розглядають тільки позитивний вплив ризику на виробничо-господарську діяльність підприємства. Ризик – великий стимул для отримання додаткового прибутку, специфічного підприємницького доходу [19, с. 73–74].

У деяких наукових джерелах трапляється таке визначення: ризик – діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у ході якої є можливість кількісно та якісно оцінити ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі і відхилення від мети [20, с. 19]. На думку Ю.В. Сенейко [21], під ризиком треба розуміти можливість настання певної ситуації, яка може виникнути в будь-якій діяльності і може відхилитись від поставленої мети (привести до виникнення втрат або недоотримання прибутку) або залишитись незмінною.

Це визначення не зовсім повно відображає поняття ризику, тут також не згадується той факт, що ризик (ризик невикористаних можливостей), як відомо, найчастіше виникає у разі бездіяльності. Часто менеджери затримують прийняття рішення за умов невизначеності, і, як наслідок, потрапляють у ситуацію ризику. Узагальнення викладених положень дає змогу дійти висновку, що найповніше та найзмістовніше тлумачення подано в науковому джерелі [21, с. 9]: економічний ризик – це економічна категорія, що пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності у ситуації неминучого вибору у ході виробничо-господарської діяльності. Вона відображає міру (ступінь) відхилення від цілей, бажаного (очікуваного) результату, а також ступінь невдачі з урахуванням впливу керованих і некерованих чинників, прямих та зворотних зв'язків стосовно об'єкта керування.

Цілі статті. Удосконалити поняття “ризик” та дослідити, як цей соціально-економічний фактор впливає на планування машинобудівних підприємств. Розробити класифікацію ризиків, які могли б бути використані у плануванні діяльності підприємств, для підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи те, що тема статті передбачає дослідження планування ризиків у діяльності машинобудівних підприємств, необхідно подати визначення ризику під час планування.

Ризик – це економічне явище, що характеризує ступінь відхилення планових та фактичних показників діяльності підприємства, які могли бути спрогнозованими під час планування з певним рівнем ймовірності. Відхилення можуть бути як позитивними, так і негативними для виробничо-господарської діяльності машинобудівних підприємств.

На підставі наведеного визначення можна говорити про існування ризику планування діяльності підприємства як одного з різновидів економічного ризику.

У ході планування ризик може мати як позитивне, так і негативне значення. До негативного впливу (ролі) ризику у плануванні можна зарахувати:

- 1) необхідність залучення додаткових ресурсів (фінансових, трудових, інформаційних, матеріальних, енергетичних тощо);
- 2) демотиватор діяльності працівників, не схильних до ризику, які залучені до планування діяльності машинобудівних підприємств;
- 3) відсутність можливості сформулювати ефективні плани оптимізації виробничо-господарського процесу у довгостроковій перспективі;
- 4) необхідність формування альтернатив, що потребує додаткових витрат;
- 5) ймовірність виникнення конфліктів під час планування;
- 6) важкість формування планових норм та стандартів;
- 7) загроза психологічній стабільності та сумісності колективу, залученого до планування;
- 8) причина відхилень фактичних результатів від планових цілей.

Водночас ризик позитивно впливає на розвиток підприємства та системи планування, а саме:

- 1) ризик є основною причиною існування функції планування. Якщо не було б ризику, то не виникало б необхідності прогнозувати та планувати діяльність підприємства;
- 2) мотиваційний фактор для працівників, схильних до ризику, які залучені до планового процесу;
- 3) причина розвитку та підвищення конкурентоспроможності підприємства через планування та формування проектів;
- 4) фактор розвитку творчого, креативного мислення та використання інтуїтивних підходів;
- 5) причина розроблення гнучких, адаптивних, координаційних, інтеграційних, системних та глобальних планів;
- 6) причина неперервного навчання персоналу, оскільки минулий досвід не завжди є актуальним;
- 7) ризик дає змогу отримати додаткові результати на етапі реалізації планів.

Усі негативні та позитивні впливи доцільно згрупувати за напрямками або аспектами з метою спрощення їхнього подальшого аналізування, дослідження та застосування у практичній діяльності машинобудівних підприємств. Отже, роль ризику у плануванні діяльності машинобудівного підприємства зведено на рис. 1.

Значення ризику у плануванні діяльності підприємства проявляється через його різновиди. Тому доцільно проаналізувати класифікації ризиків.

На думку С.М. Ілляшенка [17], ризики доцільно класифікувати так:

- за сферою прояву виділяють – економічний, політичний, соціальний, технологічний ризик тощо;
- за видами діяльності – ресурсний, виробничий, фінансовий, інноваційний, інвестиційний, маркетинговий (комерційний), транспортний ризик тощо;
- за масштабами впливу – країний (у масштабах країни), регіональний, галузевий ризик, ризик окремих суб’єктів господарювання;
- за ступенем обґрунтованості рішень або дій – виправданий і невиправданий ризики.

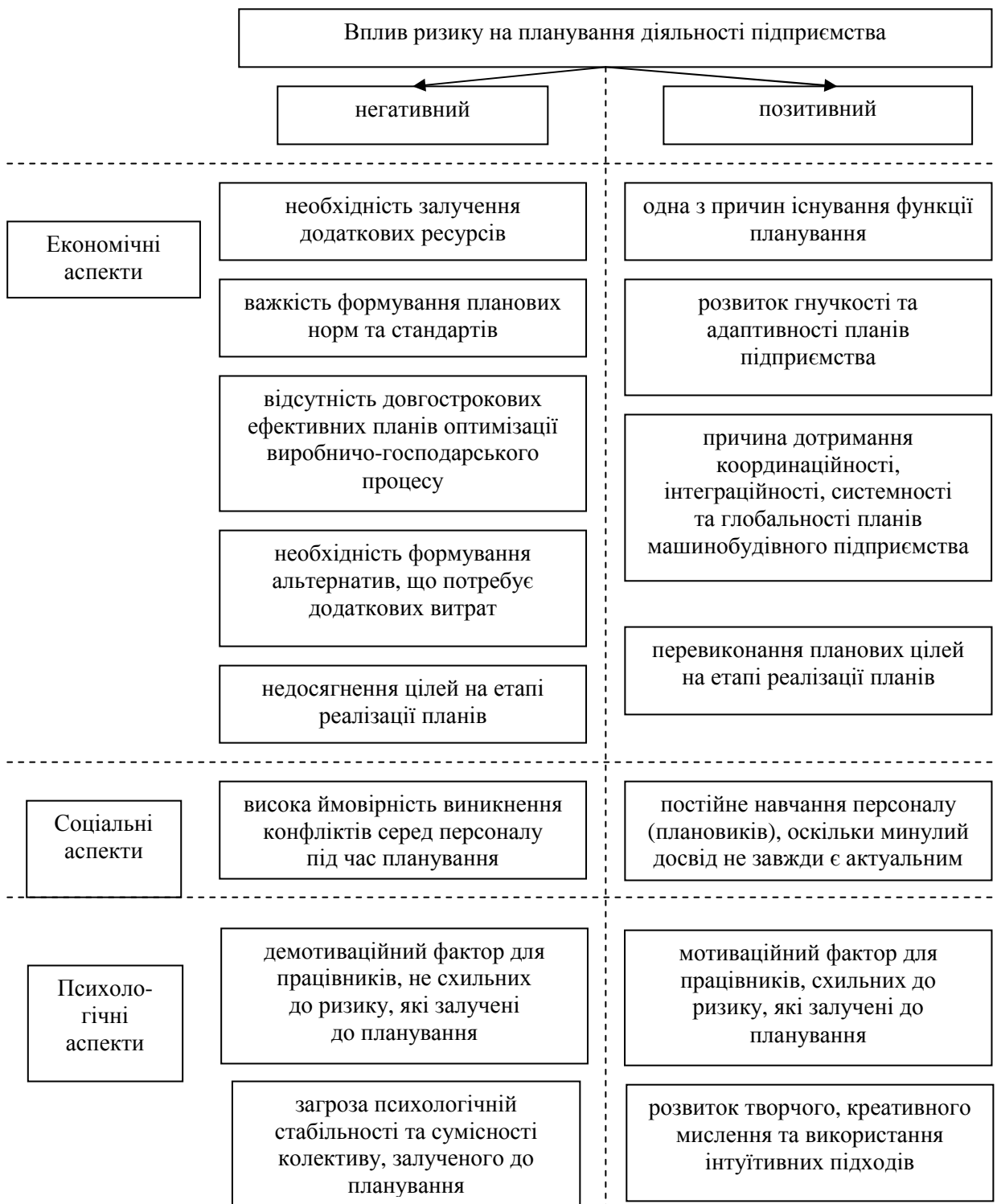

Рис. 1. Роль та вплив ризику на планування діяльності машинобудівних підприємств

Н.І. Машина [1] вважає, що найзагальніші принципи класифікації дають змогу виділити: ризики, пов'язані з господарською діяльністю; ризики, пов'язані з особистими якостями підприємця; ризики, пов'язані з браком інформації про стан зовнішнього середовища, а також наводить дещо іншу класифікацію груп ризиків:

- Щодо масштабів вирішуваних завдань розрізняють ризик глобальний (наприклад, на рівні держави чи регіону) і локальний (наприклад, на рівні підприємства чи компанії).
- За сферою виникнення: зовнішні і внутрішні.
- За рівнем прийняття рішень: макроекономічні (глобальні) і мікроекономічні (локальні).

Автори В.М. Гранатуров та О.Б. Шевчук [2] додатково наводять ще такі класифікації ризиків:

- за часом виникнення – ретроспективні, поточні та перспективні; аналіз ретроспективних ризиків, їхнього характеру і способів зниження дає змогу точніше прогнозувати поточні та перспективні ризики;
- за чинниками виникнення – ризики політичні й економічні (комерційні); згідно зі сферами підприємницької діяльності – виробничий, комерційний, фінансовий ризики, а також ризик страхування.

В економічній літературі існує велике різноманіття класифікацій ризиків залежно від класифікаційних потреб, та оскільки усі ризики тісно пов'язані із середовищем функціонування організації, то їх доцільно поділяти на ризики зовнішнього та внутрішнього середовища. Найкомплекснішу класифікацію ризиків за сферою виникнення запропоновано Н.Подольчаком [22] та зображено на рис. 2. До ризиків зовнішнього середовища автор зараховує економічні, соціальні, політичні, адміністративно-законодавчі, природно-екологічні та науково-технічні. Ризики внутрішнього середовища поділяються на три великі групи, а саме ресурсні, виробничо-господарські, комерційні.

Рис. 2. Класифікація ризиків підприємства за сферою виникнення

Градація ризиків за будь-якої класифікації різноманітна. Окремі види ризиків можуть перетинатися, доповнюватися, бути складовими одне одного [1].

Оскільки тема нашої статті полягає у плануванні ризиків, нам необхідно розробити класифікацію ризиків, яку можна використати для розкриття цієї теми, оскільки подібні класифікації ризиків, які пов'язані із плануванням діяльності підприємства, відсутні як у вітчизняних, так і в іноземних наукових працях.

Фахівці виділяють два види планування: стратегічне та оперативне (поточне) [23, с. 45]. Останнє в американському менеджменті називають плануванням реалізації стратегії. Також доціль-

но розділяти економічні ризики, які виникають у ході планування на оперативні та стратегічні. Зважаючи на те, що основними рисами поточного (оперативного) планування є внутрішня спрямованість та короткостроковий характер, то оперативні ризики доцільно визначити як такі, основними причинами виникнення яких є суб'єктивні фактори внутрішнього середовища і тривалість інтенсивного їхнього впливу на підприємство не перевищує одного року. З іншого боку, стратегічні ризики мають довгостроковий характер дії, виникають за участю факторів зовнішнього середовища і відповідно потребують створення довгострокових стратегій ризик-менеджменту.

Також доцільно розділяти економічні ризики на ризики формування планів (ризик гнучкості, ризик конкретності, ризик досяжності, ризик узгодженості, ризик системності тощо) та ризики їхньої реалізації (ризик зміни етапу планування, ризик опору персоналу, ризик завищених планових цілей, ризик занижених планових цілей тощо). Такий поділ ризиків дасть можливість розробити ефективні методи їхнього зниження на різних етапах планування у машинобудівних підприємствах.

Важливим етапом реалізації функції планування діяльності підприємства є аналізування його оточення та середовища. Внаслідок аналізування виникають різноманітні ризики, які ми пропонуємо поділити на ризики аналізування зовнішнього та внутрішнього середовищ: ризик методик та інструментів аналізування, ризик динамічності середовищ, ризик різноспрямованості розвитку інструментів та середовищ, інформаційні ризики, інші ресурсні ризики тощо. Таку класифікацію доцільно використовувати для формування підходів, інструментів та методик оцінювання зовнішнього та внутрішнього середовищ, та оптимізації аналізування діяльності машинобудівних підприємств.

Важливим етапом планування діяльності машинобудівних підприємств, за умови існування невизначеності та ризику, є формування альтернатив. Під час формування альтернатив також виникають низка економічних ризиків, які доцільно поділити на: ризик відсутності альтернатив, ризик великої кількості альтернатив, ризики неструктурованості альтернатив, ризик несвоєчасних альтернатив, ризик вибору оптимальної альтернативи тощо. Таку класифікацію доцільно використати під час формування та вибору альтернатив у ході планування діяльності підприємства.

Відомо, що у стратегічному плануванні формують різні види стратегій за ієрархією. Відповідно виникатимуть різні ризики за ієрархією, а саме: корпоративні (ризик диверсифікації, ризик конкурентних позицій, ризик синергетичного ефекту, ризик інвестиційних пріоритетів), ділові (ризики реакції та адаптації, ризики стратегічних ініціатив) функціональні (маркетингу, фінансовий, персоналу, інформаційний, інноваційний тощо), та виробничі ризики (постачання, виробничо-господарський, збуту, сервісу). Запропонована класифікація використовуватиметься для формування різних стратегій на підприємстві та виборі методів зниження виділених ризиків, оскільки вибір методу зниження ризику насамперед залежить від його виду (типу).

Усі запропоновані класифікації видів ризиків зведено у таблицю.

Класифікація ризиків, які виникають під час планування діяльності підприємства

Класифікаційна ознака	Види ризиків	Сфера застосування класифікації
1	2	3
Рівень планування	Стратегічні та оперативні	Розроблення стратегічних та оперативних планів ризик-менеджменту та усіх інших корпоративних стратегій, планів.
Етап планування	Ризики формування планів (ризик гнучкості, ризик конкретності, ризик досяжності, ризик узгодженості, ризик системності тощо) та ризики їхньої реалізації (ризик зміни етапу планування, ризик опору персоналу, ризик завищених планових цілей, ризик занижених планових цілей тощо)	Вибір та розроблення методів зниження та оптимізації економічних ризиків у ході планування діяльності машинобудівних підприємств.

1	2	3
Аналізування середовища	Ризики аналізування зовнішнього та внутрішнього середовищ: ризик методик та інструментів аналізування, ризик динамічності середовищ, ризик різноспрямованості розвитку інструментів та середовищ, інформаційні ризики, інші ресурсні ризики тощо.	Формування підходів, інструментів та методик оцінювання зовнішнього та внутрішнього середовищ, оптимізації аналізування.
Ризики формування та вибору планових альтернатив	Ризик відсутності альтернатив, ризик великої кількості альтернатив, ризики неструктурованості альтернатив, ризик несвоєчасних альтернатив, ризик вибору оптимальної альтернативи тощо.	Формування та вибір альтернатив у ході планування діяльності підприємства
Ієрархія ризиків	Корпоративні (ризик диверсифікації, ризик конкуретних позицій, ризик синергетичного ефекту, ризик інвестиційних пріоритетів), ділові (ризики реакції та адаптації, ризики стратегічних ініціатив) функціональні (маркетингу, фінансовий, персоналу, інформаційний, інноваційний тощо), та виробничі ризики (постачання, виробничо-господарський, збуту, сервісу)	Формування різних стратегій на підприємстві та вибір методів зниження виділених ризиків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розвиток світової економіки супроводжується виникненням нових причинно-наслідкових зв'язків, які формують і визначають сучасні умови функціонування об'єктів господарювання. Ускладнення зовнішнього середовища вимагає пошуку нових ефективних підходів і методів побудови систем управління підприємством. Оперативність, адекватність, гнучкість, швидкість у прийнятті управлінських рішень – це властивості, необхідні сучасній системі управління будь-якої організації, якщо вона прагне досягти успіху у жорсткій конкурентній боротьбі за ресурси та споживача. Варто також враховувати такі категорії, як інформативність і комунікативність, невизначеність і ризик.

Особливого значення набуває вплив економічного ризику на системи управління загалом, їхні окремі елементи, а також на взаємозв'язки між ними. Не ставлячи під сумнів необхідність управління економічним ризиком з метою уникнення та обмеження негативних наслідків чи використання наявних можливостей, зауважимо, що економічний ризик все ж перебуває на рівні потенціальному доти, доки не буде реалізований суб'єктом через прийняття та виконання управлінських рішень. Тому планування економічного ризику на початковому етапі створення і функціонування підприємства дає змогу ефективно діяти за умов динамічності, спричинених зовнішніми і внутрішніми змінами.

Подальші дослідження доцільно вести у сфері розроблення інструментів та механізмів планування економічних ризиків, кількісного оцінювання ризиків у ході планування, вибору методів оптимізації ризиків, враховуючи різні планові періоди та прийняття правлінських рішень під впливом запланованих та випадкових ризиків у діяльності машинобудівних підприємств.

1. *Машина Н.І. Економічний ризик і методи його вимірювання.* – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 188 с. 2. *Гранатуров В.М., Шевчук О.Б. Ризики підприємницької діяльності. Проблеми аналізу.* – К.: Зв'язок, 2000. – 152 с. 3. *Милль Дж.С. Основы политической экономики и некоторые аспекты их приложения к социальной философии.* – М.: Прогресс, 1990. – 352 с. 4. *Маршал А. Принципы экономической науки.* – Т.2. – М.: Прогресс, 1993. – 351 с. 5. *Пигу А. Экономическая теория благосостояния.* – Т.1. – М.: Прогресс, 1985. – 512 с. 6. *Кейнс Дж.М. Общая*

теория занятости, процента и денег. – М.: Прогресс, 1978. – 494 с. 7. Нейман Дж., Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение. – М.: Наука, 1970. – 707 с. 8. Бачкаи Т. и др. Хозяйственный риск и методы его измерения / Пер. с венг. Т. Бачкаи, Д. Месена, Д. Лико и др. – М.: Экономика, 1979. – 133 с. 9. Деева И.Э. Сущность и классификация экологических рисков // Наукові праці Донецького державного технічного університету. Серія: економічна. Вип. 49. – Донецьк, ДонГТУ, 2002. – С. 219-229. 10. Штайнхофф Д., Берджес Д. Основы управления малым бизнесом: Пер. с англ. – М.: Издательства БИНОМ, 1997. – 496 с. 11. Robert N. Charette Application strategies for risk analysis. – New York. Multiscience Press, Inc 1990. – 571 p. 12. New Webster's dictionary and thesaurus. – New York. Lexicon Publications, Inc. Danbery. CT, 1993. – 1149 p. 13. Риски в современном бизнесе / П.Г. Грабовый, С.Н. Петрова, С.И. Полтавцев и др. – М.: Аланс, 1994. – 200 с. 14. Уткин Э.А. Антикризисное управление. – М.: Ассоциация авторов и издателей “Тандем”. Издательство ЭКМОС, 1997. – 400 с. 15. Золотогоров В.Г. Организация и управление производством: Практ. пособие. – Мн.:ФУАинформ, 2001. 16. Косых А.И. Проблема риска в предпринимательской деятельности // Нова парадигма. Вип. 2. – 1999. – С. 25–28. 17. Ілляшенко С.М. Економічний ризик: Навч. посібник 2-ге вид., доп., перероб. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 220 с. 18. Христиановський В.В., Поликов Ю.Н., Щербина В.П. Экономический риск и методы его измерения. – Донецьк: ДонГУ, 1999. – 250 с. 19. Половкин П., Зозолюк А. Предпринимательские риски и управление ими (теоретико-методологический и организационный аспекты) // Российский экономический журнал. – 1997. – №9. – С. 73–74. 20. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни. – М.: Мысль, 1989. – 189 с. 21. Сенейко Ю.В. Сучасні підходи до трактування категорії “ризик” // Регіональна економіка. – 2006. – №1. – С. 206–210. 21. Вітлінський В.В., Верченко П.І. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком: Навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К.: КНЕУ, 2000. – 292 с. 22. Подольчак Н.Ю. Стратегічний менеджмент. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2006. – 224 с. 23. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г. Теоретичні та прикладні засади менеджменту: Навч. посібник. – Львів: Національний університет “Львівська політехніка”, “Інтелект-Захід”, 2002. – 228 с.